

उपसंहार

साधारणतः कोणत्याही टीकेमध्ये लोक नवीन गोष्ट शोधतात; परंतु वस्तुतः सत्य हे सत्यच असते. ते कधी नवीन होत नाही किंवा ते कधी जुनेही होत नाही. नवीन बातम्या तर वर्तमानपत्रामध्ये छापल्या जातात. त्या उत्पन्न होणाऱ्या व नाश पावणाऱ्या घटना असतात. सत्य हे अपरिवर्तनशील असते, त्यामुळे दुसरे कोणी त्याबाबतीत म्हणेल तरी काय? जर काही म्हणत असतील तर त्यांनी काही प्राप्त केले नाही- मिळविले नाही. श्रीकृष्णदेखील तेच सत्य येथे सांगत आहेत. त्या परमलक्ष्यापर्यंत पोहचलेला प्रत्येक महापुरुष एकच गोष्ट सांगेल. तो समाजामध्ये दरी पाडू शकत नाही. जर तो समाजात अशी दरी पाडेल. वाद निर्माण करेल, तर हे सिद्ध आहे की त्याने काहीही प्राप्त केले नाही. येथे श्रीकृष्ण तेच सत्य सांगत आहेत जे पूर्वी ऋषी-मुनींनी पाहिले होते. आणि भविष्यकाळातील ऋषीमुनीदेखील, परमात्म्याला प्राप्त केल्यानंतर हेच सत्य सांगतील.

महापुरुष आणि त्यांची कार्यप्रणाली- महापुरुष जगामध्ये सत्याच्या नावावर पसरलेल्या आणि सत्याप्रमाणे प्रतीत होणाऱ्या कुरुढीचे दुष्ट पध्दतीचे शमन करून कल्याणाचा मार्ग प्रशस्त करून देतात. हा कल्याणाचा मार्ग - पथ प्रथमपासूनच असतो; परंतु त्याच्यासारखे भासणारे इतर अनेक मार्ग प्रचलित होतात. त्यामुळे त्यातून सत्याला वेगळे करणे फार कठीण जाते. महापुरुष सत्यस्थित असल्याने ते सत्याशी ओळख करून घेतात, त्याला निश्चित करतात आणि सत्याला सामोरे जाण्यासाठी समाजाला प्रेरणा देतात. हेच श्रीरामाने केले, तेच महावीराने केले तेच बुद्धाने केले, तेच येशूने केले, तेच महम्मद पैगंबराने केले, तेच महात्मा कबीर, गुरुनानक इत्यादी सर्व महापुरुषांनी केले. महापुरुष जेव्हा या जगातून निघून जातो तेव्हा मागे राहिलेले त्याचे भक्त - चाहते त्याने दाखवलेल्या मार्गावर न चालता त्याचे जन्मस्थान, मृत्युस्थळ व इतर स्थळे जेथे जेथे तो गेला होता त्याची पूजा करतात.

त्यानंतर ते त्याची मूर्ती बनवून त्या मूर्तीची पूजा करतात. परंतु कालांतराने ते भ्रमात पडतात आणि मग तोच भ्रम रुढीचे स्वरूप धारण करतो.

योगेश्वर श्रीकृष्णांनी देखील तत्कालीन समाजात सत्याच्या नावावर पोसल्या गेलेल्या रीती रिवाजांचे खंडन करून समाजाला प्रशस्त पथावर आणून उभे केले. अध्याय २/१६त त्यांनी सांगितले, असत् वस्तूचे तर अस्तित्वच नसते आणि सत्चा सत्याचा तिन्ही काळात अभाव असत नाही. भगवान असल्याने मी हे माझ्यातर्फे सांगत नाही. परंतु यांचे अंतरंग तत्त्वदर्शकांनी पाहिले आणि मी तेच सांगणार आहे. तेराव्या अध्यायात त्यांनी क्षेत्र-क्षेत्रज्ञाचे वर्णन त्या प्रकारे केले जे 'ऋषिभिर्बहुधागीत' ऋषींद्वारे साधारणपणे गायले गेले होते. अठराव्या अध्यायात त्याग आणि संन्यासाचे तत्त्व दाखवत त्यांनी चार मतांमधील एकाचे विवरण केले व त्या मताला पुष्टी दिली.

संन्यास- कृष्णकालात अग्नीला न शिवणारा तसेच चिंतनाचा त्याग करून आपल्याला योगी, संन्यासी म्हणविणारा संप्रदाय पण फोफावत होता. त्याचे खंडन करीत त्यांनी स्पष्ट केले की ज्ञानमार्ग तसेच भक्तिमार्ग दोन्हींमधील कोणत्याही मार्गाने कर्माचा त्याग करण्यास सांगितले नाही. कर्म तर करायलाच हवे. कर्म करत करत साधना इतकी सूक्ष्म होत जाते की सर्व संकल्पाचा अभाव होतो- तो पूर्ण संन्यास आहे, मधल्या रस्त्यावर, संन्यास नावाची कोणती वस्तू नाही. केवळ कर्माचा त्याग केल्याने, तसेच अग्नीला न शिवण्याने कोणी संन्यासी होत नाही की कोणी योगीही होत नाही. याविषयी अध्याय दोन, तीन, पाच, सहा आणि विशेषकरून अठरामध्ये पाहता येते.

कर्म- अशाच प्रकारचा भ्रम कर्मासंबंधीही पाहावयास मिळतो. अध्याय २/३९ मध्ये त्यांनी सांगितले की अर्जुना, आजपर्यंत ही बुद्धी तुझ्यासाठी सांख्ययोगाच्या विषयी सांगितली गेली. आणि आता याविषयी तू निष्काम कर्माच्या संदर्भात ऐक. याने परिपूर्ण होऊन तू कर्माच्या बंधनाचा चांगल्या प्रकारे नाश करू शकशील. याचे थोडेही आचरण जन्म-मरणाच्या महान भयापासून उद्धार करविणारे होते. या निष्काम कर्मांमध्ये निश्चयात्मक क्रिया

एकच आहे. बुध्दी एकच आहे. दिशा पण एकच आहे. परंतु अविवेकी लोकांची बुध्दी अनेक शाखा-उपशाखांनी युक्त असते. त्यामुळे कर्माच्या नावावर अनेक क्रियांचा विस्तार करतात. अर्जुना, तू नियत कर्म कर. अर्थात, क्रिया पुष्कळ प्रकारच्या आहेत, पण त्या सर्व क्रिया म्हणजे कर्म नव्हे. कर्म म्हणजे एक निर्धारित दिशा होय. कर्म एक अशी वस्तू आहे जी जन्मजन्मांतरापासून चालत आलेल्या शरीराच्या यात्रेचा अंत करते. एक जरी जन्म घ्यायला लागला तर यात्रा पूर्ण कशी व कुठे झाली.

यज्ञ- ते नियत कर्म आहे कोणते? श्रीकृष्णांनी स्पष्ट केले की **'यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः'** अर्जुना, यज्ञाची प्रक्रिया म्हणजेच कर्म होय. त्याव्यतिरिक्त जे काही केले जाते ते या लोकी बंधन आहे, कर्म नव्हे, कर्म तर या संसार बंधनापासून मोक्ष देवविते आता तो यज्ञ काय आहे? की ज्याला कार्यान्वित केले तर कर्म संपादिले जाईल? अध्याय चारमध्ये श्रीकृष्णाने तेरा चौदा पध्दतींनी यज्ञाचे वर्णन केले आहे. जे सर्व मिळून परमात्म्यात प्रवेश देवविणारी विधी-विशेषांचे चित्रण आहे. योगाची क्रिया आहे. जो योग श्वासाने, ध्यानाने, चिंतन व इंद्रियनिग्रह इत्यादींनी सिध्द होणार आहे. श्रीकृष्णाने हेही स्पष्ट केले आहे की भौतिक द्रव्यांशी या यज्ञाचा काहीही संबंध नाही. भौतिक द्रव्यांनी सिध्द होणारे यज्ञ अत्यल्प आहेत. मग तुम्ही करोडो रुपयांचे हवन का न करा! संपूर्ण यज्ञ तर मन आणि इंद्रियांच्या अंतःक्रियेने सिध्द होत असतात. पूर्ण झाल्यावर यज्ञ ज्याची सृष्टी करता, त्या अमृततत्त्वाच्या जाणकारीचे नाव ज्ञान आहे. त्या ज्ञानामृताचे पान करवणारे योगी सनातन ब्रह्मात प्रवेश मिळवतात. जेथे प्रवेश मिळवायचा होता तो मिळाला तर परत त्या पुरुषाचे कर्मांशी काही प्रयोजन नाही. म्हणून यावन्मात्र कर्म त्या साक्षात्कारासहित ज्ञानात शिल्लक राहतात. कर्म करण्याच्या बंधनातून तो मुक्त होतो. या प्रकारे निर्धारित यज्ञाला कार्यरूप देणे हेच कर्म आहे. कर्माचा शुध्द अर्थ आहे- आराधना!

या नियत कर्म, यर्थाथ कर्म अथवा तदर्थ कर्मांच्या व्यतिरिक्त गीतेमध्ये इतर कोणतेही कर्म सांगितलेले नाही. श्रीकृष्णांनी ठिकठिकाणी भर दिला आहे. सहाव्या अध्यायात यालाच त्यांनी 'कार्यम् कर्म' असे म्हटले आहे.

सोळाव्या अध्यायात त्यांनी सांगितले की, काम, क्रोध आणि लोभ यांचा त्याग केल्यावरच ते कर्म सुरू होते, जे परमश्रेयाला देवविणारे आहे. सांसारिक कर्मांमध्ये तर जो जितका व्यस्त, तितके त्याच्याजवळ काम-क्रोध आणि लोभ विशेष पण सजून धजून समृद्ध झालेले असतात. याच नियतकर्मांला त्यांनी शास्त्र विधानोक्त कर्म असे म्हंटले आहे. गीता आपल्यातच पूर्ण शास्त्र आहे- सर्वोपरी शास्त्र वेद आहेत. वेदांचे सार उपनिषद आहे आणि त्या सर्वांचा सारांश योगेश्वर श्रीकृष्णाची ही वाणी- म्हणजे गीता आहे. अध्याय सतराव्यात आणि अठराव्यात देखील शास्त्रविधीने निर्धारित कर्म, नियत कर्म, कर्तव्य कर्म आणि पुण्य कर्म सुचवून त्यांनी वारंवार दृढ केले की, नियत कर्मच परम कल्याणकारक आहे.

योगेश्वर श्रीकृष्णांनी इतके भारपूर्वक सांगूनसुद्धा आपण नियत कर्म न करून, श्रीकृष्णाचे सांगणे न मानून उलट-सुलट कल्पना करतो की, या जगात जे काही केले जाते ते सर्व कर्म आहे. त्यासाठी काहीही त्याग करण्याची आवश्यकता नाही. फक्त फळाची कामना करू नका- हा झाला निष्काम कर्मयोग! कर्तव्य भावनेने कर्म करावे- हा झाला समर्पण योग! या प्रकारे यज्ञाचे नाव येताच आम्ही भूतयज्ञ, पितृयज्ञ, पंचयज्ञ, विष्णूच्या निमित्त केला जाणारा यज्ञ आयोजित करतो व त्यांच्या क्रियेमध्ये स्वाहा म्हणून उभे राहतो. जर श्रीकृष्णाने स्पष्ट काही सांगितले नाही तर आम्ही काहीही करावे, जर सांगितले आहे तर जेवढे सांगितले तेवढेच मानून घ्यावे. परंतु आम्ही तसे मानू शकत नाही. परंपरेने, पिढ्यान् पिढ्या अनेक रीतीरिवाज, पूजा पद्धती आमच्या डोक्यात ठसलेले आहेत. बाह्य वस्तू आम्ही विकून तिच्यापासून दूर होऊ शकतो. परंतु हे पूर्वग्रह आमच्या डोक्यात ठसलेले असल्याने ते आमच्याबरोबरच चालतात. श्रीकृष्णांचा उपदेश सुद्धा आम्ही आमच्या अनुरूप बदलून स्वीकार करतो. गीता तर अत्यंत बोधगम्य, सरळ संस्कृतमध्ये आहे. आपण अन्वयार्थच घेतला तर कधीही संदेह होणार नाही. हाच प्रयत्न प्रस्तुत पुस्तकात केला आहे.

युद्ध- जर यज्ञ व कर्म हे दोन प्रश्न यथार्थ समजून घेतले तर युद्ध, वर्णव्यवस्था, वर्णसंकर, ज्ञानयोग, कर्मयोग अथवा थोडक्यात संपूर्ण गीताच आपल्याला समजेल. अर्जुन लढू इच्छित नव्हता. त्याने धनुष्य खाली ठेवून

तो रथाच्या मागील बाजूला बसून राहिला, परंतु योगेश्वर श्रीकृष्णांनी एकमात्र कर्माचे शिक्षण देऊन कर्माला केवळ दृढ केले एवढेच नाही तर अर्जुनाला त्या कर्माप्रमाणे चालायला प्रवृत्त केले. युद्ध झाले यात संशय नाही. गीतेमध्ये पंधरा-वीस श्लोक असे आहेत की, ज्यात वारंवार सांगितले आहे की, अर्जुना तू युद्ध कर. परंतु एकही श्लोक असा नाही जो मारामारी किंवा काटछाटचे समर्थन करतो. (उदा. अध्याय २, ३, ११, १५ व १८) कारण ज्या कर्मावर भर दिला ते कर्म होते नियत कर्म! जे एकान्ताच्या सेवनाने चित्ताचा सर्व बाजूंनी निग्रह करून ध्यान करण्याने होत असते. जर कर्माचे हेच स्वरूप आहे- चित्त एकांतात व ध्यानात लावणे- तर मग युद्ध कसले? तर गीतेत सांगितलेले कल्याणकारी वचन युद्ध करणाऱ्यांसाठी आहे तर आपण गीतेचा पिंड सोडून द्या. आपल्यासमोर अर्जुनासारखी युद्धाची परिस्थिती तर नाही. वास्तविक तेव्हाही ती परिस्थिती विद्यमान होती व आजही जशीच्या तशीच आहे. जेव्हा चित्ताचा सर्व बाजूंनी निग्रह करून तुम्ही हृदयदेशात ध्यान करू लागाल, तेव्हा काम, क्रोध, राग द्वेष हे विकार आपल्या चित्ताला स्थिर टिकू देणार नाहीत. त्या विकारांशी संघर्ष करणे, त्यांचा अंत करणेच युद्ध होय. विश्वात युद्ध तर होतच राहतात. परंतु त्यामुळे कोणाचे कल्याण होत नाही. या जगात शांतीही त्यामुळे राहात नाही. जेव्हा शांती प्राप्त होते, तेव्हा हा आत्मा आपल्या शाश्वत स्वरूपास मिळतो. ही एकच शांती आहे. तिच्या पश्चात अशांती नाही. परंतु ही शांती साधनेने प्राप्त करता येते. त्याच्यासाठी नियत कर्माचे विधान आहे.

वर्ण- त्या कर्मालाच चार वर्णांमध्ये वाटले आहे. चिंतन तर सर्वच करतात, परंतु कोणी श्वासोश्वासाची गती थांबविण्यात सक्षम होतील तर कोणी आरंभीच दोन तास चिंतनात बसतील पण दहा मिनिटे पण स्वरूपाला एकचित्ताने ते मिळू शकत नाही. अशा स्थितीतला अल्पज्ञ साधक शुद्र श्रेणीचा आहे. त्याने आपल्या स्वाभाविक क्षमतेनुसार सेवेनेच कर्माला प्रारंभ करावा व क्रमशः वैश्य, क्षत्रिय व ब्राह्मण श्रेणीची क्षमता ह्याच्या स्वभावात निर्माण होत जाईल. तो क्रमशः उन्नत होत जाईल. पण ती ब्राह्मण श्रेणीही सदोष आहे, कारण आजही ते ब्रह्म निराळे आहे. ब्रह्मात प्रवेश

मिळविल्यावर तो ब्राह्मणपण राहत नाही. वर्णाचा अर्थ आहे आकृती! हे शरीर आपली आकृती नाही. आपली जशी वृत्ती तशी आपली आकृती असते. श्रीकृष्ण म्हणतात- अर्जुना, पुरुष श्रद्धाशील आहे. त्यामुळे कोठे ना कोठे त्याची श्रद्धा अवश्य असते. त्याची श्रद्धा जशा प्रकारची असेल त्या प्रकारचा तो स्वयं असेल. जशी वृत्ती तसा तो पुरुष. वर्ण, कर्माच्या क्षमतेचा आंतरिक दंड आहे, परंतु लोकांनी नियत कर्म सोडून बाहेर समाजात जन्माच्या आधारावर जातींना वर्ण मानून त्यांचे जीवन निश्चित करून दिले. वास्तविक ती फक्त एक सामाजिक व्यवस्था होती. ते कर्माचे यथार्थ स्वरूप तोडून-मोडून टाकतात कारण आपल्या खुळचट सामाजिक मर्यादा व जीवनाला धक्का बसू नये. कालांतराने वर्णाची धारणा केवळ जन्माने होऊ लागली. वास्तविक असे काही नाही. श्रीकृष्णांनी सांगितले की चार वर्णांची सृष्टी मी केली. भारताच्या बाहेर सृष्टी नाही का? अन्यत्र तर या जातींचे अस्तित्वही नाही. फक्त भारतातच अंतर्गत लाखो जाती-उपजाती आहेत. श्रीकृष्णाने मनुष्याची वाटणी केली होती का? नाही 'गुणकर्म विभागशः' गुणाच्या आधारावर कर्म वाटले गेले 'कर्माणि प्रविभक्तानि' कर्म वाटले गेले. कर्म समजले तर वर्ण समजायला लागेल. मगच वर्णसंकराचे यथार्थ स्वरूप तुम्ही समजू शकाल.

वर्णसंकर- या कर्मपथापासून च्यूत होणे म्हणजेच वर्णसंकर आहे. आत्म्याचा शुद्ध वर्ण आहे परमात्मा! त्यात प्रवेश देवविणाच्या कर्मापासून दूर होऊन प्रकृतीमध्ये मिसळून जाणे हाच वर्णसंकर होय. श्रीकृष्णाने स्पष्ट केले की हे नियत कर्म केल्याशिवाय परमात्म्याच्या स्वरूपाला कोणी प्राप्त करू शकत नाही. आणि या स्वरूपाची प्राप्ती झालेल्या महापुरुषाला कर्म केल्याने काही फायदा होत नाही व कर्माचा त्याग केल्याने त्याचे काही नुकसानही होत नाही. तरीही लोकसंग्रहासाठी ते कर्म करीत असतात. त्या महापुरुषांप्रमाणे मलाही अप्राप्य अशी कोणतीही वस्तू या जगात नाही. तरीसुद्धा मागून येणाऱ्या लोकांच्या हितासाठी मी कर्मांमध्ये रत असतो. जर असे केले नाही तर वर्णसंकर होईल. स्त्रिया दूषित झाल्याने, भ्रष्ट झाल्याने, वर्णसंकर होतो हे ऐकले होते, परंतु येथे श्रीकृष्ण सांगतात की, स्वरूपस्थ महापुरुषाने कर्म केले नाही तर लोकांत वर्णसंकर होईल. त्या महापुरुषाची

नक्कल करून, आराधना बंद केल्याने वर्णसंकर होतो. ते लोक प्रकृतीमध्ये भटकत राहतील. व मग वर्णसंकर होईल. कारण हे कर्म करीतच त्या नैष्कर्म्याच्या स्थितीला- आपल्या शुद्ध वर्ण परमात्म्याला प्राप्त करता येते.

ज्ञानयोग तसेच कर्मयोग- कर्म एकच आहे नियत कर्म! आराधना, परंतु ते करण्याचे दोन दृष्टिकोण आहेत. आपल्या शक्तीला समजून, हानी-लाभाचा निर्णय घेऊन, कर्म करणे हा ज्ञानयोग आहे. या मार्गाचा साधक जाणत असतो की, आज माझी ही स्थिती आहे. पुढे या भूमिकेत परिणत होऊन जाईन. नंतर आपल्याच स्वरूपाला प्राप्त करीन. या भावनेला घेऊन कर्मास प्रवृत्त होतो. आपल्याच स्थितीचे ज्ञान-भान ठेवून तो चालतो त्याला ज्ञानमार्गी म्हंटले जाते. समर्पणाबरोबर त्याच कर्मामध्ये प्रवृत्त होणे, हानी-लाभाचा निर्णय इष्टदेवावर सोपवून चालणे हा निष्काम कर्मयोग आहे. हाच भक्तियोग आहे. दोन्हीचे प्रेरक सद्गुरू आहेत. एकाच महापुरुषाकडून ज्ञान प्राप्त करून स्वावलंबी होऊन त्याच कर्मात एक प्रवृत्त होतो आणि दुसरा त्याच्यावर अवलंबून राहून, त्याच्यावर श्रद्धा-भरोसा ठेवून कर्मात प्रवृत्त होतो. बस्स! एवढाच दोघांत फरक आहे. यासाठी योगेश्वर श्रीकृष्णांनी सांगितले की- अर्जुना, सांख्यद्वारा जे परम सत्य मिळते, तेच परम सत्य निष्काम कर्मयोगाने पण मिळते. जो दोघांना एकच पाहतो तोच यथार्थपणे पाहत असतो. दोघांना क्रिया दाखवणारा तत्त्वदर्शी एकच आहे. क्रिया पण एकच-आराधना आहे. कामनांचा त्याग दोन्हीमध्ये करतात आणि परिणाम पण एकच आहे. केवळ कर्म करण्याचे दृष्टिकोण दोन आहेत.

एक परमात्मा- नियत कर्म, मन आणि इंद्रियांची एक निर्धारित अंतःक्रिया आहे. जेव्हा कर्माचे हेच स्वरूप आहे तर बाहेर मंदिर, मशीद, चर्च बनवून देवी देवतांची मूर्ती किंवा प्रतीक पूजणे कुठपर्यंत सुसंगत आहे? भारतात हिंदू म्हंटला जाणारा समाज (खरे पाहता ते सनातन धर्मी आहेत. त्यांच्या पूर्वजांनी परम सत्याचा शोध करून देश-विदेशी त्याचा प्रसार केला. त्या मार्गावर चालणारा जगात कोठेही असो सनातनधर्मी आहे. एवढा गौरवशाली हिंदू समाज) कामनांनी ग्रस्त होऊन विविधी भ्रांतींनी भ्रमित झाला. श्रीकृष्ण म्हणतात अर्जुना, देवतांच्या स्थानावर देवता नावाची कोणती शक्ती नाही.

जिथे कुठेही मनुष्याची श्रद्धा झुकते त्या ओटीत मीच फळ देतो. त्याच्या श्रद्धेला पुष्ट करतो. कारण की मीच सर्वत्र आहे. परंतु त्यांचे ते पूजन अविधिपूर्वक आहे. त्यांचे फळ नाशवंत आहे. कामनांनी ज्यांच्या ज्ञानाचे अपहरण झाले आहे ते मूढ बुद्धीचे अन्य लोक देवतांना पूजतात. सात्त्विक लोक देवतांनाच पूजतात. राजसी लोक यक्ष-राक्षसांची तर तामसी लोक भूत प्रेतांची पूजा करतात, घोर तप करतात. परंतु हे अर्जुना, ते शरीरात स्थित असणारे भूत समुदाय आणि अंतःकरणात स्थित असणाऱ्या मला परमात्म्याला कृश करतात. वास्तविक ते खरे पूजन नसतेच. त्यांना तू निश्चितपणे आसुरी स्वभावाचे समज. यापेक्षा अधिक श्रीकृष्ण काय सांगणार? त्यांनी स्पष्टपणे सांगितले अर्जुना, ईश्वराचा वास सर्व प्राण्यांच्या हृदयात असतो. केवळ त्या हृदयस्थ ईश्वराला शरण जा. पूजेचे खरे स्थळ हृदयात आहे, बाहेर नाही. तरीही लोक दगड-धोंडे, पाणी, मंदिर-मशीद, देवी-देवता यांच्या मागे धावत असतात. त्यांच्याबरोबर श्रीकृष्णाचीही एक प्रतिमा वाढवतात. श्रीकृष्णाच्याच साधनेवर भर देणारे व आयुष्यभर मूर्तिपूजेचे खंडन करणाऱ्या बुद्धाचीही मूर्ती त्याच्या अनुयायांनी बनवली आणि दिवे ओवाळीत लागले पूजा करायला. वास्तविक महात्मा बुद्धानेही सांगितले होते आनंद, तथागताच्या शरीरसेवेत, पूजेत समय वाया घालवू नकोस.

मंदिर, मशीद, चर्च, तीर्थ मूर्ती तसेच स्मारकांनी पूर्वी होऊन गेलेल्या महापुरुषांच्या स्मृती साठविल्या जातात की ज्यामुळे त्यांच्या कार्यांचे स्मरण होत रहावे. महापुरुषांत स्त्रिया, पुरुष सर्व होत आले आहेत. जनकाची कन्या 'सीता' मागील जन्मात एक ब्राह्मण कन्या होती. आपल्या पित्याच्या प्रेरणेने परब्रह्म मिळविण्यासाठी तिने तपस्या केली. परंतु सफल होऊ शकली नाही. दुसऱ्या जन्मात तिने रामाला प्राप्त केले. आणि चिन्मय, अविनाशी, आदिशक्तीच्या रूपात प्रतिष्ठित झाली. ठीक याच प्रकारे राजकुलात उत्पन्न झालेल्या मीरामध्ये परमात्म्याच्या भक्तीचा प्रस्फोट झाला. सर्व काही सोडून ती भगवंताच्या चिंतनात मग्न झाली, व्यवधानांना झेलले आणि सफल राहिली. त्यांची स्मृती टिकविण्यासाठी मंदिरे झाली, स्मारके झाली. कारण त्यामुळे समाज त्यांच्या उपदेशानुसार आचरण करू शकेल. मीरा, सीता अथवा पक्षाचा शोध करणारा प्रत्येक महापुरुष आमचा आदर्श आहे. आम्ही त्यांच्या

पाऊलावर चालले पाहिजे परंतु जर आम्ही केवळ त्यांच्या चरणावर फुले वाहून, चंदन लावून आपल्या कर्तव्यांची इतिश्रीच समजून बसलो तर यापेक्षा मोठी चूक काय होईल? साधारणतः जो ज्याचा आदर्श असतो त्याची मूर्ती, चित्र, खडावा, त्याचे स्थान अथवा त्याच्या संदर्भातील काहीही पाहिल्यावर, ऐकल्यावर मनात श्रद्धा भरून येते. हे योग्यच आहे. आम्ही पण आमचे गुरुदेव भगवानाच्या चित्रावर थुंकू शकत नाही. त्याला कचऱ्यात फेकू शकत नाही. कारण की ते आमचे आदर्श आहेत. त्यांच्या प्रेरणेप्रमाणे तसेच सांगण्याप्रमाणे आम्हाला चालायचे अभिष्ट आहे आणि हीच त्यांची यथार्थ पूजा आहे. इथपर्यंत तर ठीक आहे की जो वस्तुतः आदर्श आहे त्यांचा अनादर करू नका. परंतु त्यांच्यावर पाने, फुले वाहण्यालाच भक्ती समजून बसण्याने, त्यालाच कल्याण्याचे साधन मानण्याने आम्ही आमच्या लक्ष्यापासून फार दूर भटकत राहू.

आपल्या आदर्शांच्या उपदेशाला हृदयात साठवून त्यावर चालण्याची प्रेरणा ग्रहण करण्यासाठीच स्मारकांचा उपयोग आहे. मग त्याला आश्रम, मंदिर, मशीद, चर्च, मठ, विहार, गुरुद्वारा किंवा काहीही नाव द्यावे. साहजिकच त्या केंद्रांचा संबंध धर्माशी असेल तर ज्याची प्रतिमा आहे त्याने काय केले? आणि काय मिळविले? कशी तपश्चर्या केली? कसे प्राप्त केले? केवळ इतकेच शिकण्यासाठी आम्ही तेथे पोहोचतो आणि पोहचलेही पाहिजे. परंतु या स्थानावर महापुरुषांची पावले दाखविली गेली नाहीत, त्याप्रमाणे शिकवले गेले नाही, कल्याणाची व्यवस्था केली गेली नाही तर ते स्थान चुकीचे आहे. तेथे आपल्याला केवळ रूढी मिळेल. तेथे जाण्यात आपले नुकसान आहे. व्यक्तीगत रूपाने घोघरी, गल्ली गल्लीत जाऊन उपदेश पोहचविण्याच्या अपेक्षेने सामुहिक उपदेश केंद्राच्या रूपात या धार्मिक संस्थानाची स्थापना केली होती. परंतु कालांतराने प्रेरणास्थळानीच मूर्तिपूजा तसेच रूढींनी धर्माचे स्थान घेतले. येथूनच भ्रम पोसला, वाढला.

ग्रंथ- या प्रकारे पुस्तकाचे अध्ययन आवश्यक आहे. ज्यामुळे आपण नेमून दिलेल्या क्रियेला समजू शकाल, जिला योगेश्वर कृष्णांनी नियत कर्म म्हटले आहे आणि जेव्हा समजेल तेव्हा ताबडतोब करायला सुरुवात करावी.

विस्मरण होत असेल तर पुनःपुन्हा अध्ययन करा. असे नाही की पुस्तकाला हात जोडून त्यावर अक्षत, चंदन शिंपडून ठेवावे. पुस्तक मार्ग निर्देशक चिन्ह आहे, जे पूर्तीपर्यंत साथ देते. आपल्या इच्छित स्थळाकडे बघत बघत पुढे चालू लागा. जेव्हा इष्टाला हृदयापासून पकडू तेव्हा ते पुस्तकच इष्ट देव बनून जाईल. म्हणून स्मृती साठवणे, संवर्धन करणे हानिकारक नाही. परंतु या स्मृतिचिन्हांच्या पूजेने संतुष्ट होणे हानिकारक आहे.

धर्म- (अध्याय २/१६-२९) योगेश्वर श्रीकृष्णाच्या अनुसार असत् वस्तूचे अस्तित्व नसते आणि सत्याचा कधी अभाव नसतो. परमात्मा हेच सत्य आहे, शाश्वत आहे. अजर-अमर, अपरिवर्तनशील आणि सनातन आहे. परंतु तो परमात्मा अचिंत्य आणि अगोचर आहे, चित्ताच्या लहरींच्या वर आहे. आता चित्ताचा निरोध कसा करावा? चित्ताचा निरोध-निग्रह करून परमात्म्याला प्राप्त करण्याच्या विधीविशेषाचे नाम कर्म आहे. या कर्माला कार्यरूप देणे हाच धर्म आहे, हेच दायित्व आहे.

गीतेमध्ये (अध्याय २/४०) सांगितले आहे की, हे अर्जुना, या कर्मयोगामध्ये आरंभाचा नाश होत नाही. या कर्मरूपी धर्माचे लेशमात्र आचरणाने जन्म-मृत्यूच्या महान भयापासून उद्धार होतो. अर्थात या कर्माला कार्यरूप देणे हाच धर्म आहे.

या नियत कर्माला (साधन पथाला) साधकाच्या स्वभावात उपलब्ध असणाऱ्या क्षमतेप्रमाणे चार भागांत वाटले गेले आहे. कर्माला समजून घेऊन जेव्हा मनुष्य प्रारंभ करतो तेव्हा प्रथम अवस्थेत तो शुद्र असतो. क्रमशः विधीप्रमाणे तो आचरण करेल तर तोच वैश्य बनतो. प्रकृतीचे संघर्ष झेलण्याची क्षमता आणि शौर्य प्राप्त झाल्यावर तीच व्यक्ती क्षत्रिय व ब्रह्मामध्ये तद्रूप होण्याची (वास्तविक परिचय, ओळख, जाणकारी, विज्ञान, ईश्वरीय वाणी मिळणे), त्याच्या अस्तित्वावर निर्भर राहण्याची क्षमता, असे गुण-योग्यता प्राप्त झाल्यावर तोच ब्राह्मण बनतो. यासाठी योगेश्वर श्रीकृष्ण (गीता अध्याय १८/४६-४७) म्हणतात की, स्वभावामध्ये उपलब्ध असणाऱ्या क्षमतेनुसार कर्मांमध्ये रत होणे हाच स्वधर्म होय. स्वधर्म जरी कमी प्रतीचा असला तरी स्वभावात उपलब्ध क्षमतेनुसार कर्म करणे, स्वधर्म

पाळणे श्रेयस्कर आहे आणि स्वतःमध्ये क्षमता प्राप्त करून न घेता दुसऱ्यांच्या उन्नत कर्मांचे आचरण करायला जाणे हानिकारक आहे. स्वधर्मात मरणेदेखील कल्याणकारक आहे कारण वस्त्र बदलण्याने बदलणारा तर बदलत नाही. त्याच्या साधनेचा क्रम पुन्हा तेथून सुरू होईल, जेथून तो तुटला होता. पायरी पायरीने चालण्याने तो परमसिद्धी अविनाशी पद प्राप्त करू शकतो.

यावर पुन्हा भर देताना ते म्हणतात की ज्या परमात्म्यापासून सर्व प्राण्यांची उत्पत्ती झाली आहे, जो सर्वत्र व्याप्त आहे त्याला स्वभावसिद्ध क्षमतेप्रमाणे चांगल्या तऱ्हेने पुजून, मनुष्य परमसिद्धी प्राप्त करू शकतो. अर्थात निश्चित केलेल्या पद्धतीप्रमाणे परमात्म्याचे चिंतन करणे म्हणजेच धर्म होय.

धर्मांमध्ये प्रवेश कोणाला मिळतो? तो करण्याचा अधिकार कोणाला आहे? हे स्पष्ट करताना योगेश्वरांनी सांगितले, “अर्जुना, अत्यंत दुराचारी मनुष्याने जरी मला अनन्य भावाने भजले, (अनन्य अर्थात अन्य न) माझ्याशिवाय इतर कोणालाही न भजता जर त्याने माझेच पूजन-आराधना केली तर ‘क्षिप्रं भवति धर्मात्मा’ तो शीघ्रही धर्मात्मा बनतो. त्याचा आत्मा धर्माने युक्त होतो. म्हणून श्रीकृष्णाच्या मते धर्मात्मा तोच आहे, जो परमात्म्याच्या ठिकाणी अनन्य निष्ठा ठेवत असतो. धर्मात्मा तो आहे जो परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी नियत कर्मांचे आचरण करतो. धर्मात्मा तो आहे जो स्वभावाच्या नियत क्षमतेनुसार परमात्म्याच्या शोधात निमग्न आहे.

शेवटी ते सांगतात की, “सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज” अर्जुना, सर्व धर्मांची चिंता सोडून मला शरण ये. म्हणजेच परमेश्वराच्या ठिकाणी स्वतःला समर्पित केलेली व्यक्तीच धार्मिक आहे. एका परमात्म्यामध्ये श्रद्धा स्थिर करणे म्हणजेच धर्म होय. त्या परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी निश्चित क्रिया कर्म करणे म्हणजेच धर्म होय. ही स्थिती प्राप्त करून घेतलेले महापुरुष, आत्मतृप्त महापुरुषांचा सिद्धांत हाच सृष्टीमधील एकमात्र धर्म होय. त्यांना शरण जाऊन त्या महापुरुषांनी त्या परमात्म्याला कशा प्रकारे प्राप्त केले? कोणत्या मार्गावर चालावे? तो मार्ग सदैव एकच आहे. त्या मार्गाने चालणे त्याला धर्म म्हणतात.

धर्म मनुष्याच्या आचरणाची वस्तू आहे. ते आचरण केवळ एकच आहे “व्यावसायिक बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन” (२/४१) या कर्मयोगात निश्चयात्मक क्रिया एकच आहे. इंद्रियांचे व्यापार आणि मनाचे व्यापार यांना संयमित करून आत्म्याला (परात्पर ब्रह्मामध्ये) प्रवाहित करणे होय. (४/२७)

धर्मान्तरण- भारत हा सनातन धर्माचा पुरातन देश! दुष्ट रीती एवढी वाढली की, मुसलमानांच्या आक्रमणाचे वेळी त्यांचा धर्म आक्रमकांच्या हातातील एक घास खाण्याने व दोन घोट पाणी पिण्याने नष्ट व्हायला लागला.धर्मभ्रष्ट घोषित झालेल्या हजारो हिंदूंनी आत्महत्या केली. धर्मासाठी मरणे ते जाणत होते; पण धर्म म्हणजे काय ते समजतील तेव्हा ना! धर्म बनला लाजाळूच्या झाडासारखा! त्या झाडाला स्पर्श करताच ते मिटून जाते- म्लान होऊन जाते. परंतु स्पर्श बाजूला होताच पुन्हा पसरू लागते. परंतु त्यांचा सनातन धर्म असा मिटून गेला की पुन्हा कधी वाढलाच नाही. ज्या सनातन आत्म्याला भौतिक वस्तू स्पर्शपण करू शकत नाही, तो काय स्पर्शाने, खाण्यापिण्याने नष्ट होतो? तुम्ही तलवारीने मरता, धर्म शिवाशिवीने मरून गेला? काय खरोखर धर्म नष्ट झाला होता काय? कधीच नाही. धर्माच्या नावावर जी दुष्ट रूढी फोफावत होती ती नष्ट झाली. फिरोज तुघलक शासनकाळात, काझी मुगीसुद्दीनने असे जाहीर केले की, जर एखादा मुसलमान थुंकू इच्छित असेल तर हिंदूंनी त्यासाठी आपले तोंड उघडायला पाहिजे. कारण त्याच्याजवळ धर्म नाही. काय वार्डट आहे त्याच्यात? तोंडात थुंकल्याने तर एकच मनुष्य मुसलमान बनेल; पण विहिरीत थुंकल्याने तर हजारो हिंदू मुसलमान बनले असते. वास्तविक कोण आततायी होते मुसलमान लोक की त्यावेळचा हिंदू समाज?

ज्यांनी असे भ्रष्ट झाल्याने आपला धर्म बदलला त्यांना कोणता धर्म मिळाला का? हिंदूतून मुसलमान बनणे किंवा विशिष्ट प्रकारच्या राहणी करणीतून दुसऱ्या राहणीकरणीचा स्वीकार करणे म्हणजे धर्म नव्हे. या प्रकारे योजनाबद्ध षडयंत्राचा फास बनवून त्यांना बदलले ते काय धर्मात्मा होते? नाही ते तर आणखी मोठ्या दुष्ट रूढीचे शिकार बनलेले होते. हिंदू

त्यातच जाऊन फसले. अविकसित व वाट हरवलेल्या लोकांना सभ्य बनविण्यासाठी मुहम्मदाने विवाह, घटस्फोट, मृत्युपत्र, देणे-घेणे, व्याज, साक्षी, शपथ, प्रायश्चित, उदरनिर्वाह, खाणेपिणे, राहणी-करणी इत्यादींच्या बाबतीत एक समाज व्यवस्था लावून दिली. तसेच मूर्तिपूजा, व्यभिचार, चोरी, दारू, जुगार, आई-बहीण इत्यादीबरोबर विवाहास प्रतिबंध केला. समलिंगी तसेच रजस्वाला मैथुनाचा निषेध करून रोजच्या दिवसांत पण यासाठी ढील दिली. जन्नतमध्ये बरीचशी समवयस्क व शिवलेल्या हूरो आणि किशोर बालकांचे प्रलोभन दिले. अर्थात्, हा काही धर्म नव्हता. एक प्रकारची सामाजिक व्यवस्था होती. असे सांगून त्यांनी वासनेत बुडालेल्या समाजाला तेथून वळवून आपल्याकडे आणले. स्त्रियांना जन्नतमध्ये किती पुरुष मिळतील? यावर त्यांनी विचारच केला नाही. हा त्यांचा दोष नाही. दोष त्या देश, काल व परिस्थितीचा होता; ज्यात स्त्रियांच्या इच्छा आकांक्षांवर काहीच ध्यान दिले नव्हते.

महम्मद साहेबांनी ज्याला धर्म म्हंटले आहे तिकडे कोणाचे लक्षच नाही. त्यांनी सांगितले होते- ज्या पुरुषाचा एकही श्वास ईश्वराच्या खुदाच्या नामाशिवाय व्यर्थ जातो, त्याला खुदा विनाशकालात तसेच विचारतो. ज्याप्रमाणे कोण्या पाप्याला पापाच्या बदल्यात विचारले जाते व त्याची सजा आहे 'दोजख!' असे किती सच्चे मुसलमान आहेत की ज्याचा एकही श्वास रिकामा जात नाही? करोडोमध्ये कदाचित एखादाच असा निघेल. बाकीच्यांचे श्वास असे रिकामेच जातात, ज्याची सजा आहे, जी पापी लोकांच्यासाठी असते ती सांगण्याची आवश्यकता नाही- मुहम्मदाने सांगितले की जो कोणालाही सतावत नाही अथवा प्राणिमात्रांना त्रास देत नाही, तो आकाशातून खुदाचा आवाज ऐकतो. हे सर्व स्थानासाठी होते परंतु मागून येणाऱ्यांनी एक मार्ग काढला की मक्केमध्ये एक मशीद आहे. तिथे हिरवे गवत तोडायचे नाही. त्या मशिदीत कोणा पशूला मारायचे नाही. तेथे कोणाला कसलेही दुःख पोहोचायला नको आणि पुन्हा वळून-फिरून ते त्याच स्थानावर उभे राहिले. काय खुदाचा आवाज ऐकण्यापूर्वी मुहम्मदाने कोणती मशीद बनवली होती? कधी कोणत्या मशिदीत 'आयत' उतरली? ही मशीद

म्हणजे असे स्थान राहिले आहे ज्यात त्यांची आठवण सुरक्षित आहे. मुहम्मदांचा आशय तबरेजने जाणला होता. मन्सूरने जाणला होता. इकबालने जाणला होता. परंतु ते धर्मवेड्या लोकांचे शिकार बनले. त्यांचे हाल हाल केले गेले. सुकरातला विष प्राशन करायला लावले कारण तो लोकांना नास्तिक बनवत होता. असाच आरोप येशूवरही लावला गेला. त्यांना सुळावर चढवण्यात आले कारण ते विश्रामच्या दिवशीही काम करीत होते; आंधळ्यांना दृष्टी देत होते. तसेच भारतातपण आहे. आता पण कोणी प्रत्यक्षदर्शी महापुरुष सत्याकडे सूचना करतो तेव्हा तर या मंदिर, मशीद, मठ, संप्रदाय आणि तीर्थांकडून ज्याची उपजीविका चालते ते हाय-हाय करायला लागतात. अधर्म-अधर्म असे ओरडायला लागतात. या स्थानांमुळे कोणाला लाखो करोडोंचे उत्पन्न प्राप्त होते तर कोणाचा त्यावर उदरनिर्वाह चालतो. वास्तविकतेच्या प्रचारामुळे त्यांच्या या जीवेकेच्या साधनाला धक्का पोहचू शकतो व म्हणूनच ते सत्याला वाढू देत नाहीत व देऊही शकत नाहीत. या व्यतिरिक्त त्यांच्या विरोधाचे काही कारण नाही. पूर्वी ही स्मृती का कशासाठी जतन केली गेली याचे त्यांना भान नाही.

गृहस्थांचा अधिकार- साधारणतः लोक विचारतात की जेव्हा कर्मांचे हेच स्वरूप आहे की, ज्यात एकांतवाद, इंद्रियनिग्रह, निरंतर चिंतन आणि ध्यान करणे हे आहे तेव्हा तर ते गृहस्थाश्रमी लोकांसाठी काही कामाचे नाही. मग तर गीता फक्त साधुजनांसाठीच आहे. परंतु असे काही नाही. गीता त्या सर्वांसाठी आहे, जे या पथावरील पथिक आहेत आणि जे या मार्गावरील पथिक बनू इच्छित आहेत, त्यांच्यासाठीही गीता आहे. सर्व मानवमात्राबाबत गीतेचा आशय समान आहे. सद्गृहस्थासाठी तर ती अधिक उपयुक्त आहे, कारण कर्मांचा प्रारंभ तेथूनच होतो.

श्रीकृष्णाने सांगितले होते, अर्जुना, या निष्काम कर्मयोगात आरंभाचा नाशच होत नाही. याचे अल्प साधन जन्म-मरणासारख्या महाभयापासून मुक्त करून उद्धार करते. मग आपणच सांगा थोडे साधन कोण करेल? गृहस्थ की विरक्त साधू? गृहस्थच या साधनेसाठी आपला थोडा वेळ देऊ शकतो. हे त्यांच्यासाठीच आहे. अध्याय ४/३६ मध्ये ते म्हणतात, अर्जुना,

अरे तू संपूर्ण पापी लोकांपेक्षा अधिक पापी असलास तरी ज्ञानरूपी नौकेच्या साहाय्याने तू निःसंदेह भवपार होशील. अधिक पापी कोण आहे? जो निरंतर त्यामागे लागला आहे तो की लागू इच्छितो तो? तेव्हा गृहस्थाश्रमापासूनच कर्माचा आरंभ होत असतो. अध्याय ६/३७-४५ मध्ये अर्जुनाने विचारले, भगवन् शिथिल प्रयत्न करणाऱ्या श्रद्धाळू पुरुषाला परमगती प्राप्त होत नाही, तर मग तो कोणत्या दुर्गतीला पोहचतो? श्रीकृष्णांनी सांगितले- योगापासून विचलित झालेले शिथिल प्रयत्न करणाऱ्या श्रद्धाळू पुरुषांचा विनाश होत नाही. तो योगभ्रष्ट पुरुष श्रीमंताच्या शुचीनाम शुध्द (सत्य आचरण करणारेच श्रीमंत असतात.) घरी जन्माला येतात व योगीकुळात प्रवेश मिळवतो. साधनेकडे आकर्षित होतो आणि अनेक जन्मांत हळूहळू तेथे पोहचतो-की ज्याला परमगती अर्थात परमधाम म्हणतात. ते शिथिल प्रयत्न कोण करतो? योगभ्रष्ट होऊन तो कुठे जन्म घेतो? तो गृहस्थ तर बनला तेथूनच तो साधनेकडे जर अनन्यभावाने मला भजू लागेल तर तोदेखील साधकच होय, कारण ते निश्चयाने योग्य रस्त्याला लागले आहेत. अत्यंत दुराचारी कोण असेल? जो भजनास प्रवृत्त झाला तो किंवा ज्याने भजनास अजून आरंभच केला नाही तो? अध्याय ९/३२ मध्ये सांगितले- स्त्री, वैश्य, शुद्र तसेच पापयोनीवालेदेखील माझ्या आश्रयाला येऊन साधना करून परमगतीला प्राप्त होतात. मग हिंदू असो, ख्रिश्चन असो की मुसलमान असो, कोणीही परमगतीला प्राप्त होतात. श्रीकृष्ण असे काही सांगत नाहीत. ते म्हणतात अत्यंत दुराचारी, अत्यंत पातकी मनुष्य माझ्या आश्रयाला येऊन परमगतीला प्राप्त होतो व म्हणूनच गीता मानवमात्रासाठी आहे. गृहस्थाश्रमापासून कर्माचा आरंभ असतो. तो गृहस्थ क्रमशः योगी बनतो, पूर्ण त्यागी होतो आणि तत्त्वाच्या मार्गदर्शनानंतर परममध्ये प्रवेश प्राप्त करू शकतो; ज्याला श्रीकृष्णाने सांगितले की ज्ञानी माझे स्वरूप आहे.

स्त्री - गीतेच्या सांगण्याप्रमाणे शरीर एक वस्त्र आहे. ज्याप्रमाणे मनुष्य जीर्ण झालेले वस्त्र टाकून नवीन वस्त्र धारण करतो त्याप्रमाणे प्राणिमात्रांचा स्वामी असणारा आत्मा शरीररूपी वस्त्राचा त्याग करून दुसरे शरीररूपी वस्त्र धारण करतो. स्त्री किंवा पुरुष म्हणजे त्या वस्त्राचा आकार

आहे. जगात दोन प्रकारचे पुरुष असतात-क्षर व अक्षर. समस्त प्राण्यांचे शरीर क्षर पुरुष किंवा परिवर्तनशील पुरुष आहे. मनासहित इंद्रियांचे नियमन होऊन आत्म्याच्या ठिकाणी ती स्थिर होतात तेव्हा तोच अक्षरपुरुष बनतो. त्याचा कधी विनाश होण नाही. ही भजनाची अवस्था आहे.

समाजात कधी स्त्रीचा सन्मान केला जातो तर कधी तिचा समाजात अपमान होतो; परंतु गीतेची अपौरुषेय वाणी सांगते की, शुद्र(अल्पज्ञ) असो की ज्ञानी असो, स्त्री असो व पुरुष असो जो मला शरण येतो तो परमतत्वास प्राप्त होतो व म्हणूनच या कल्याणाच्या मार्गावर जे एका पुरुषाचे स्थान आहे तेच स्त्रीला स्थान आहे.

भौतिक समृद्धी- गीता परम कल्याण तर देतेच त्याबरोबर मनुष्यासाठी आवश्यक अशा भौतिक वस्तूंची व्यवस्थाही करते. अध्याय १-२०/२२ मध्ये योगेश्वर श्रीकृष्ण म्हणतात की, बरेचसे लोक निर्धारित विधीने माझे पूजन करून त्या बदल्यात स्वर्गाची इच्छा करतात. त्यांना विशाल स्वर्ग-लोक मिळतो, मी त्यांना तो देतो. जे मागतील ते माझ्याकडून मिळेल, परंतु उपभोगानंतर ते उपभोग संपतील. कारण स्वर्गातील भोगही नश्वर असतात. त्यांना पुन्हा जन्म घ्यावा लागेल. हो! माझ्याशी त्यांचा संबंध असल्याने नष्ट होत नाहीत. कारण मी कल्याण स्वरूप आहे. मी त्यांना उपभोग देतो आणि हळूहळू त्या भोगापासून निवृत्त करून पुन्हा त्यांना कल्याणकारी कार्यात लावून देतो.

क्षेत्र- टीकाकार म्हणतात की एक कुरुक्षेत्र बाहेर आहे आणि दुसरे मनाच्या आत! गीतेचा एक अर्थ बाहेर आहे, दुसरा आत! परंतु असे काही नाही. वक्ता एक गोष्ट सांगतो, परंतु श्रोता आपल्या बुद्धीला अनुरूप त्याचे ग्रहण करतो, त्यामुळे अनेक अर्थ प्रतीत होत असतात. साधनपथावर क्रमशः चालत जो पुरुष श्रीकृष्णाच्या स्तरावर उभा राहिल तर जे श्रीकृष्णाच्या समोर होते, तेच त्याच्याही समोर येईल. तोच महापुरुष त्यांच्या मनातील भावांना, गीतेतील संकेताना समजू शकतो, समजावू शकतो.

गीतेचा एकही श्लोक बाहेरचे चित्रण करीत नाही. खाणे, पिणे, कपडे, राहणे आपण जाणताच. राहणी-साहणी, मान्यता लोकरीती, नीतीमध्ये

देशकाल आणि परिस्थितीनुसार परिवर्तन ही प्रकृतीची देणगी आहे. यात श्रीकृष्ण आपल्याला कोणती व्यवस्था देतील? कोणाच्या घरात मुली जास्त असतात, पुष्कळ विवाह होतात तर कोठे त्यांची संख्या कमी असते. काही ठिकाणी अनेक भावांमध्ये एक स्त्री पत्नी बनून राहते. यात श्रीकृष्ण काय व्यवस्था देतील? दुसऱ्या विश्वयुद्धानंतर जपानमध्ये लोकसंख्येत एकदम घट होऊन देशापुढे एक समस्या निर्माण झाली तर तीस मुलांना जन्म देणाऱ्या एका महिलेचा 'मदरलँड' देशाची माता या उपाधीने सन्मानित करण्यात आले. वैदिककालीन भारतात पूर्वी दहा संतानाना जन्म देण्याविषयी विधान आहे. आता "एक या दो बच्चे, होते है घरमें अच्छे" अशी घोषणा सुरू आहे. कदाचित ते राहिले नाहीत तर देशासाठी चिंतेचा विषय नाही. समस्येचे निराकरणच होते. श्रीकृष्ण यामध्ये कोणती व्यवस्था देणार?

श्रेय- काम, क्रोध, लोभ, मोह यांच्या काही शाळा उघडलेल्या नाहीत. तरीही या विकारांमध्ये मुले मोठी माणसे तसेच शहाण्यापेक्षा अधिक प्रवीण निपजतात. यामध्ये श्रीकृष्ण काय शिकवणार? हे सर्व तर प्रकृतीकडून स्वचलित आहे. पूर्वी वेद शिकविले जात होते, धनुर्विद्या, गदायुद्ध शिकवले जात असत. आज ते कोण शिकवतात? आज तर पिस्तूल चालवले जाते. आज स्वयंचलित यंत्राचे युग आहे. तेव्हा रथ चालवायला शिकावे लागत असे, घोड्यांची लीड फेकावी लागत असे. आज मोटारींचे तेल साफ केले जाते. यात श्रीकृष्ण काय सांगतील? त्यांनी असे सांगावे की घोड्यांना असा खरारा करू नका. बाहेर आपल्याला कशी व्यवस्था द्यायची? पूर्वी स्वाहा म्हणण्याने पाऊस पडत असे. आता उपकरणांनी पाऊस पाडला जातो. आधी पावसावर पीक अवलंबून होते. आता मनाला वाटेल तसे पीक घेतले जाते. योगेश्वर श्रीकृष्ण सांगतात की प्रकृतीपासून उत्पन्न होणाऱ्या गुणांच्याद्वारा परवश होऊन मनुष्य परिस्थितीच्या अनुसार बदलतच असतो. गुण स्वतः त्यांना बदलण्यात, वळविण्यास सक्षम आहेत. भौतिकशास्त्र, समाजशास्त्र शिक्षणशास्त्र, अर्थशास्त्र व तर्कशास्त्र तो घडवत राहतो. एकच वस्तू अशी आहे की जी मनुष्य जाणत नाही- ओळखत नाही. जी आहे त्याच्याच जवळ, परंतु तिचे विस्मरण त्यांना असते. गीता ऐकल्यानंतर

अर्जुनाची ती स्मृती परत आली. ती स्मृती आहे परमात्म्याची, जी हृदय देशात असूनही त्याच्यापासून पुष्कळ दूर असते. त्यालाच मनुष्य प्राप्त करू इच्छितो, परंतु नीट रस्ता मिळत नाही. केवळ कल्याणपथाबद्दलच माणूस अनभिज्ञ आहे. मोहाचे आवरण इतके दाट आहे की, तेथे विचार करण्यास वेळ पण मिळत नाही. त्या महापुरुषाने तुमच्यासाठी वेळ दिला आहे. ते कर्म स्पष्ट केले आहे- जे करण्याविषयीचा निर्देश गीतेत आहे. गीता मुख्य हेच देते. भौतिक वस्तूंची प्राप्तीही तिच्याकडून होते, परंतु श्रेयाच्या तुलनेत प्रेय नगण्य आहे.

योग-प्रदाता- योगेश्वर श्रीकृष्णाच्या मते कल्याण मार्गाचे ज्ञान, त्याचे साधन आणि त्याची प्राप्ती सद्गुरुकडूनच होत असते. इकडे-तिकडे तीर्थांच्या ठिकाणी भटकून किंवा पुष्कळ परिश्रमाने ते प्राप्त होत नाही. ते संताद्वाराच प्राप्त केले जाते. अध्याय ३/१४ मध्ये श्रीकृष्ण म्हणतात, अर्जुना, तू एखाद्या तत्त्वदर्शी महापुरुषाजवळ जाऊन चांगल्या प्रकारे प्रणाम कर, त्यांची निष्कपट भावाने सेवा करून त्या ज्ञानाची प्राप्ती कर. प्राप्तीचा एकच उपाय आहे- तो म्हणजे महापुरुषाचे सान्निध्य आणि त्यांची सेवा! त्यांच्यानुसार आचरण करून योगाची सिद्धी यथाकाली प्राप्त होईल. अध्याय १८/१८ मध्ये त्यांनी दाखविले की, परिज्ञाता अर्थात तत्त्वदर्शन झालेला महापुरुष, ज्ञान अर्थात जाणण्याचा विधी आणि ज्ञेय परमात्मा तिन्ही कर्मांचे प्रेरक आहे. केवळ पुस्तक नव्हे पुस्तक तर एक उपाय आहे. उपाय जपण्याने कोणी निरोगी होत नाही. पण त्याला अमलात आणायला हवे.

नरक- अध्याय १६/१६ मध्ये आसुरी संपत्तीचे वर्णन करताना योगेश्वर श्रीकृष्णांनी सांगितले आहे की, अनेक प्रकारांनी भ्रमित चित्त करणारे, मोहात फसलेले, आसुरी स्वभावाची माणसे अपवित्र नरकात पडतात. मग प्रश्न स्वाभाविकच उपस्थित होतो की नरक कसा आहे आणि कशाला म्हणतात? श्रीकृष्ण म्हणतात- माझा द्वेष करणाऱ्या नराधमांना मी वारंवार आसुरी योनीत टाकत असतो, हाच नरक होय, त्या नरकाचे द्वार कोणते? त्यांनी सांगितले की काम, क्रोध आणि लोभ ही नरकाची तीन दारे आहेत, ज्यामुळे

आसुरी संपत्ती एकत्र होते. म्हणून वारंवार कीटक, पतंग, पशू इत्यादी योनींमध्ये जाणे म्हणजे नरक होय.

पिण्डदान- पहिल्या अध्यायात विषादग्रस्त अर्जुनाला शंका होती की, युद्धजनित नरसंहाराने पितृ लोक पिंड दान आणि समर्पणापासून वंचित होऊन जातील. यावर श्रीकृष्ण म्हणाले की अर्जुना, तुला हे अज्ञान कोठून आले? पिण्डोदक क्रियेला योगेश्वरांनी अज्ञान म्हटले व दाखविले की, ज्या प्रकारे वस्त्राचा त्याग करून मनुष्य नवे वस्त्र धारण करतो. ठीक तशाच प्रकारे हा आत्मा जीर्ण शरीराचा त्याग करून मनुष्य शरीररूपी नवीन वस्त्र धारण करतो. येथे शरीर हे एक वस्त्र आहे आणि आत्म्याने फक्त वस्त्र बदलले म्हणजे तो मेला नाही. नश्वर शरीर बदलले. बाकी त्याची व्यवस्था पूर्ववत आहे. तर मग भोजन (पिंडदान), आसन, शय्या, घर, आवास, जल इत्यादींचे दान देऊन कोणाला तृप्त केले जाते? यामुळेच योगेश्वरांनी याला अज्ञान म्हटले. अध्याय १५/७ मध्ये यावर भर देत ते म्हणतात हा आत्मा म्हणजे माझा सनातन अंश आहे, स्वरूप आहे आणि मनासहित पाच इंद्रियांच्या कार्यविभागातून निर्मित संस्कार घेऊन दुसरे शरीर तो धारण करतो आणि मनासहित सहा इंद्रियांचे द्वारा नवीन शरीरात विषय भोगांचा उपभोग घेतो. आत्म्याने जे शरीर धारण केले तेथे पण भोगसामग्री उपलब्ध आहे तरीसुद्धा पिंडदान का दिले जाते?

येथे एक शरीर सोडून दुसरे शरीर धारण केले तो आत्मा सरळ त्या शरीरात जातो. मध्ये कोणते विश्रांतिस्थान किंवा थांबणे नाही. हजारो पिढ्यांच्या पितरांचे अनादि कालापासून पडून राहणे आणि ज्यांची जीविका, वंश परंपरांच्या हातात निर्धारित करणे, तसेच पिंजऱ्यातील पक्ष्याप्रमाणे त्याचे रुदन, पतन हे एक अज्ञानमात्र आहे. म्हणून श्रीकृष्णांनी याला अज्ञान म्हंटले.

पाप आणि पुण्य- या प्रश्नावर समाजात अनेक भ्रम आहेत. परंतु योगेश्वर श्रीकृष्णाच्या नुसार रजोगुणाने उत्पन्न हा काम, क्रोध भोगांनी कधीही तृप्त न होणारे मोठे पापी आहेत. अर्थात कामच एकमात्र पापी आहे. पापाचा उगम काम आहे, कामना आहे. या कामना राहतात कुठे? श्रीकृष्णांनी

सांगितले की इंद्रिये, मन व बुद्धी हे यांचे राहण्याचे ठिकाण म्हंटले जाते. जेव्हा विकार शरीरात नाही तर मनात उत्पन्न होतात, तर मग नुसते शरीर धुवून काय फायदा?

श्रीकृष्णाच्या मते मनाची शुध्दी होते नामजपाने, ध्यानाने, समकालीन कोण्या तत्त्वदर्शी महापुरुषाच्या सेवेने, त्यांच्या प्रती समर्पणाने, ज्याच्यासाठी ते ४/३४ मध्ये प्रोत्साहित करतात की तद्विद्धि प्राणिपातेन सेवा आणि प्रश्न करून ते ज्ञान मिळवा. ज्यामुळे सर्व पापे नष्ट होऊन जातात.

अध्याय ३/१३ मध्ये त्यांनी सांगितले की, यज्ञातून शिल्लक राहिलेले अन्न खाणारे संतजन संपूर्ण पापांपासून सुटतात, मुक्त होतात व जे शरीरासाठी कामना करतात ते पापी पापच खातात. यज्ञ चिंतनाची एक निश्चित क्रिया आहे त्यामुळे मनात राहिलेले चराचर विश्वाचे संस्कार जळून जातात, शिल्लक फक्त ब्रह्मच राहते, म्हणून शरीराच्या जन्माचे जे कारण आहे तेच पाप आहे आणि जे त्या अमृततत्वाला देवविणारे आहे त्याच्या नंतर कधीही शरीर धारण करण्यास लागू नये, तेच पुण्य होय.

अध्याय ७/२९ मध्ये ते सांगतात की, मला शरण येऊन जरामरण आणि दोषांपासून सुटण्यासाठी यत्न करणारे पुण्यकर्मी ज्या पुरुषांचे पाप नष्ट झाले आहे ते संपूर्ण ब्रह्माला, संपूर्ण कर्म, संपूर्ण अध्यात्म जाणतात. म्हणून पुण्यकर्म ते आहे, जे जरा-मरण आणि दोषांच्या वर उठून शाश्वताची ओळख व त्यातच नेहमीसाठी स्थिती देववितात आणि जे जन्म-मृत्यू, जरा-मरण, दुःख-दोषांच्या परिघात फिरवत ठेवते तेच पाप कर्म आहे.

अध्याय १०/३ मध्ये सांगतात- जो मला जन्ममृत्यूरहित आदिरहित, अंतरहित तसेच सर्व लोकांच्या महान ईश्वराला साक्षात्कारासहित जाणून घेतो तो पुरुष मरण धर्मी मनुष्यांमध्ये ज्ञानी आहे आणि असे जाणणारा संपूर्ण पापांपासून मुक्त होऊन जातो.

सारांश वारंवार जन्ममृत्यूचे कारणच पाप आहे. आणि जो त्यापासून स्वतःला वाचवून शाश्वत परमात्म्याकडे वळतो, परम शांती प्राप्त करतो, तेच पुण्यकर्म होय. खरे बोलणे, केवळ आपल्या परिश्रमाचे खाणे, स्त्रियांमध्ये

मातृभाव, इमानदारी इत्यादी गुण या पुण्यकर्मांचे सहाय्यक अंग आहेत. परंतु सर्वोत्कृष्ट पुण्य आहे- परमात्म्याची प्राप्ती, जे एक मात्र परमात्म्याच्या श्रद्धेला तडा देते, ते पाप आहे.

सर्वसंत एक- गीतेच्या अध्याय ४/१ मध्ये भगवान श्रीकृष्णाने दाखविले की, अविनाशी योग कल्याच्या आदिकाळात मी सूर्याला सांगितला होता. परंतु श्रीकृष्णाच्या पूर्वीचा इतिहास अथवा इतर कोणत्याही शास्त्रात कृष्ण नामाचा उल्लेख मिळत नाही.

वास्तविक पाहता श्रीकृष्ण एक पूर्ण योगेश्वर आहेत. ते एक अव्यक्त आणि अविनाशी भावाच्या स्थितीमध्ये आहेत. जेव्हा जेव्हा परमात्म्याला मिळविणारी क्रिया अर्थात योगाचे सूत्र सांगण्यात आले तेव्हा अशाच स्थितीतल्या कोण्या महापुरुषाने ते केले. मग तो राम असो किंवा ऋषी जरथुस्त्र का न हो? पुढील बदलत्या काळात हाच उपदेश येशू, मुहम्मद, गुरुनानक इत्यादींच्या माध्यमातून आला, पण सांगितला श्रीकृष्णाने.

म्हणून सर्व महापुरुष एकच आहेत. सर्वजण एकाच बिंदूला स्पर्श करून एकाच स्वरूपाला मिळतात. अनेक पुरुष या मार्गावरून चालतील, परंतु जेव्हा मिळवतील तेव्हा एकच पद प्राप्त करतील. अशा अवस्थेला प्राप्त झालेले संतांचे शरीर एक घर म्हणूनच उरलेले असते. ते स्वतःशुद्ध आत्मस्वरूप आहेत. अशा स्थितीच्या लोकांनी केव्हा काही सांगितले तर ते योगेश्वरांचेच सांगितले होय.

संत कुठे ना कुठे जन्म घेतोच. पूर्व अथवा पश्चिमेत, काळ्या किंवा गोच्या परिवारांत, पूर्व-प्रचलित कोण्या धर्मावर अवलंबून राहणाऱ्यांमध्ये अथवा अबोध समुहामध्ये, सामान्य जीवन जगणारे गरीब अथवा श्रीमंत कुळात जन्म घेऊन ही संत त्यांच्या परंपरेतील होत नाही. तो तर आपले लक्ष्य परमात्म्याला पकडून स्वरूपाकडे पुढे वाटचाल करतो व तोच स्वरूपमय होतो. त्यांच्या उपदेशामध्ये जात-पात, वर्णभेद, रंगभेद आणि अमीर-गरिबीच्या भिंती असत नाहीत, इथपर्यंत की त्यांच्या दृष्टीत नर-मादी हा भेदही राहत नाही (पाहा गीता १५/१६ “द्वाविमो पुरुषो लोके।”)

महापुरुषांच्या पश्चात त्यांचे अनुयायी आपला संप्रदाय बनवून संकुचित वृत्तीचे बनतात. कोण्या महापुरुषाच्या मागे चालणारे यहुदी होऊन जातात. परंतु या भिंतीशी संतांचा संबंध कदापि होत नाही. संत न तर कोणी सांप्रदायिक आहेत न कोणी एका जातीचे संत आहे. त्यांना कोणत्या सामाजिक संगठनामध्ये मर्यादित करून ठेवू नका.

म्हणून विश्वातले संत, मग त्यांचा जन्म कोणत्या समुहात अगर टोळीत झालेला असो, मग जरी कोण्या धर्माचे (सांप्रदायिक) लोक त्यांचे पूजन अधिक प्रमाणात करीत असोत, कोण्या सांप्रदायाच्या प्रभावामुळे अशा संतांची निंदा करू नये कारण की ते निरपेक्ष आहेत. विश्वात कोणत्याही ठिकाणी उत्पन्न झालेला संत निंदनीय नसतो. जर कोणी असे करीत असेल, तर तो आपल्या आत राहिलेल्या परमात्म्याला कृश-दुर्बल करतो. आपल्यामध्ये स्थित असणाऱ्या परमात्म्याशी दुरावा निर्माण करतो. स्वतःच तो आपले नुकसान करतो. अखिल विश्वात जन्म घेणाऱ्यांत जर आपला कोणी खरा हितेच्छू असेल तर तो संतच असतो म्हणून त्यांच्या बाबतीत सहृदय राहणे जगातल्या लोकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे. यापासून वंचित होणे म्हणजे आपल्याला धोका देणे आहे.

वेद- गीतेमध्ये वेदाचे वर्णन बरेच आले आहे. परंतु सर्व मिळून वेद म्हणजे मार्ग निर्देशक चिन्ह (Mile Stone) आहे. ध्येयाप्रत पोहचतात त्या व्यक्तीसाठी त्यांचा उपयोग संपतो. अध्याय २/४५ मध्ये श्रीकृष्णाने सांगितले, अर्जुना! वेद तीन गुणांपर्यंतच प्रकाश टाकतात. तू वेदांच्या कार्यक्षेत्रातून वर ऊठ. अध्याय २/४६ मध्ये सांगितले-सर्व बाजूंनी परिपूर्ण स्वच्छ जलाशय मिळताच छोट्या जलाशयांशी मनुष्याचे जेवढे प्रयोजन राहते तेवढेच चांगल्या ब्रह्मज्ञानी महापुरुषाचे अर्थात ब्राह्मणांचे वेदांशी प्रयोजन राहते. परंतु दुसऱ्यांसाठी त्यांचा उपयोग आहेच. अध्याय ८/२८ मध्ये सांगितले-अर्जुना, मला तत्त्वाने चांगल्या प्रकारे जाणून घेतल्यावर योगी, वेद, यज्ञ, तप, दान इत्यादींच्या पुण्यफलांना पार करून सनातन पदाला प्राप्त होऊन जातात. अर्थात जोपर्यंत वेद जीवित आहेत, यज्ञ करणे बाकी आहे तोपर्यंत सनातन पदाची प्राप्ती नाही. अध्याय १५/१ मध्ये सांगितले की, वर परमात्माच

ज्याचे मूळ आहे, खाली कीटक, पतंग पर्यंत प्रकृती ज्याच्या फांद्या आहेत, विश्व-संसार असा पिंपळाचा एक अविनाशी वृक्ष आहे. जो याला मुळासकट जाणतो तो वेदाचा ज्ञानी आहे. या जाणकारीचा स्रोत महापुरुष आहे. त्यांच्या माध्यमातून विशिष्ट भजन आहे. पुस्तक किंवा पाठशाला नाही.

ओम- श्रीकृष्णाच्या मार्गदर्शनात ॐच्या जपाचे विधान मिळवता येते. अध्याय ७/८ ॐकार मी आहे. ८/१३ ॐ चा जप कर व माझे चिंतन कर. अध्याय ९/१७ जाणण्यास योग्य, पवित्र ॐकार मी आहे. अध्याय १०/३३ अक्षरातला अकार मी आहे. १०/२५ मध्ये वचनातले एक अक्षर मी आहे. अध्याय १७/२३ ॐ तत् आणि सत् ब्रह्माचा परिचायक आहे. १७/२४ यज्ञ, दान आणि तपाच्या क्रिया ॐ पासून प्रारंभ होतात. म्हणून श्रीकृष्णाच्या मते ॐ चा जप नितांत आवश्यक आहे. त्याची पद्धती कोणा अनुभवी महापुरुषाकडून शिकावी.

गीतेत सांगितलेले ज्ञान हीच विशुद्ध मनुस्मृति- गीता आदिमानव-पहिला-मूळ पुरुष महाराज मनु ह्याच्याही पूर्वीची आहे- ' इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम्!' (४.१) अर्जुना, अरे हा अविनाशी योग मी सूर्याला कल्पाच्या प्रारंभीच सांगितला होता, तसेच सूर्याने तो मनुला सांगितला. मनुने तो ऐकला व आपल्या स्मरणात साठवून ठेवला, कारण ऐकलेली गोष्टी मनाच्या खोल कण्यात स्मरणात ठेवता येते. ते हेच ज्ञान मनुने इक्ष्वाकुला सांगितले. इक्ष्वाकुकडून राजर्षिना हे ज्ञान समजले आणि याच महत्वपूर्ण काळात हा अविनाशी योग या पृथ्वीवरून लुप्त झाला. सुरुवातीच्या काळात-पूर्वी फक्त सांगण्याची व ते ऐकून लक्षात ठेवण्याची पद्धत होती. लिहितासुद्धा येऊ शकते याची कल्पनाच नव्हती. मनुमहाराजांनी याला मनाच्या स्मृतिंमध्ये साठवून ठेवले आणि लक्षात ठेवण्याची- स्मृति परंपरा दिली. म्हणून गीतेत वर्णन केलेले ज्ञान हेच फक्त विशुद्ध मनुस्मृति आहे.

भगवंतानी हे ज्ञान मनुच्या अगोदर सूर्याला सांगितले होते. तर मग याला सूर्यस्मृति का बरे म्हणत नाहीत ? खरे पाहता सूर्य प्रकाशमय परमात्म्याचा असा अंश आहे की ज्यामुळे ही मानवी सृष्टी निर्माण झाली आहे. भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात, " मीच परमचेतन बीज रूपाने पिता आहे, प्रकृति गर्भधारणा

करणारी आई आहे.” तोच बीजरूपातील पिता सूर्य आहे. सूर्य ही परमात्म्याची अशी प्रशक्ति आहे की जीने मानवाची निर्मिती केलेली आहे. सूर्य ही काही कोणी व्यक्ति नव्हे. जेव्हा परमात्म्याच्या या ज्योतिर्मय तेजापासून मानवाची उत्पत्ति झाली तेव्हाच त्या तेजामध्ये हे गीतेमध्ये विषद केलेले ज्ञान सुद्धा प्रसारित केले, म्हणजेच सूर्याला सांगितले. सूर्याने ते आपल्या मुलाला मनुला सांगितले म्हणून ही मनुस्मृति! सूर्य म्हणजे कोणी व्यक्ति नव्हे तर बीज आहे.

भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात, तोच प्राचीन योग मी तुला सांगणार आहे. तू लाडका भक्त आहेस तसेच खास मित्रही आहेस. अर्जुन बुद्धिमान होते, गीता ग्रहण करण्याची त्यांची क्षमता होती. त्यांनी भगवंतांसमोर प्रश्नांची मालिकाच सुरु केली. “तुमचा जन्म तर आत्ता झालेला आहे, सूर्याचा जन्म तर फार पूर्वी झालेला आहे. मग तुमच्या, तुम्हीच हे सूर्याला सांगितले, या विधानावर मी कसा काय विश्वास ठेवावा ?” अशाच प्रकारचे वीस पंचवीस प्रश्न त्यांनी उभे केले. गीता संपेपर्यंत त्यांचे प्रश्न (निराकरण झाल्याने) संपून गेले. मग जे अर्जुन विचारू शकत नव्हते परंतु अर्जुनाच्याच हिताचे होते असे काही प्रश्न भगवंतानी स्वतःच निर्माण केले व त्यांचे निराकरण केले. अखेरीस भगवान म्हणाले, अर्जुना, तू माझा उपदेश नीट एकाग्रपणे लक्षपूर्वक ऐकला आहेस का ? मोहापायी निर्माण झालेले तुझे अज्ञान नष्ट झाले आहे का ? अर्जुन म्हणाले -

भगवन्ता, माझा मोह नष्ट झाला आहे. मला स्मृतिंची प्राप्ती झाली आहे. मी केवळ ऐकलेच नाही तर (स्मरणात कोरून ठेवले आहे) स्मृतिंमध्ये धारण केले आहे. मी आपल्या आदेशाचे पालन करीन, युद्ध करीन. त्यांनी धनुष्य उचलले, युद्ध झाले. त्यांना विजय मिळाला, एका विशुद्ध धर्म साम्राज्याची स्थापना झाली आणि एका धर्मशास्त्राच्या रूपात गीता पुन्हा प्रचारात आली.

गीता तुमचा मूळ धर्मग्रंथ आहे. अर्जुनाने आपल्या स्मृतिंमध्ये धारण केलेली मनुस्मृति हीच आहे. मनु साक्षी असलेल्या दोन कामांचा उल्लेख आहे- एक तर पित्याकडून गीतेची प्राप्ती आणि दुसरे म्हणजे मनुच्या समोरच

वेद अवतरले. मनुच्या काळात आणखी कुठली तिसरी गोष्ट घडली नाही. त्याकाळी लिहिण्याची, लिहवून घेण्याची पद्धत (सुविधा) नव्हती, कागद-लेखणी सुद्धा नव्हती, म्हणून ज्ञान हे ऐकून स्मृतिमध्ये साठवून ठेवण्याची परंपरा होती. ज्यांच्यामुळे मानवांची निर्मिती झाली त्या महाराज मनु यांनी वेदांना श्रुतीचा तर गीतेला स्मृतिचा मान दिला.

वेद मनुच्या समोर प्रकट झाले, त्यांचे श्रवण करा. ते श्रवणाच्या योग्यतेचे आहेतच. नंतर भले ही तुम्ही ते विसरलात तरी काही पर्वा नाही. परंतु गीता स्मृति आहे, ती नेहमीच स्मरणात असायला हवी. गीता हे मानवाला कायम टिकून राहणारे (शाश्वत) जीवन, सदैव टिकून राहणारी (शाश्वत) शांती आणि नेहमी असणारी (शाश्वत) समृद्धि ऐश्वर्य संपन्न जीवन मिळवून देणारे ईश्वरी गीत आहे.

भगवान म्हणाले, अर्जुना, जर तू गर्वाच्या आहारी जाऊन माझा उपदेश ऐकला नाहीस तर तुझा नाश होईल, म्हणजेच गीतेतील उपदेशांकडे दुर्लक्ष करणाऱ्याचा नाश होतो. पंधराव्या अध्यायाच्या शेवटच्या श्लोकात (१५.२०) भगवान म्हणतात, 'इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ।' हे गोपनीयाहूनही गोपनीय शास्त्र मी सांगितले आहे. याला तत्वातून जाणून तू संपूर्ण ज्ञान आणि परमश्रेय यांची प्राप्ती करशील. सोळाव्या अध्यायाच्या शेवटच्या दोन श्लोकांमध्ये म्हटले आहे- य शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकरतः।' या शास्त्रविधीचा त्याग करून इतर प्रकारांनी भक्ति करतात त्यांच्या जीवनात ना सुख असते, ना समृद्धि असते की ना परमगती असते.

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्य व्यवस्थितौ। म्हणून अर्जुना, तुझ्या कर्तव्य आणि अकर्तव्याच्या निवाड्यामध्ये हे शास्त्रच प्रमाणभूत आहे. याचा चांगल्या प्रकारे अभ्यास कर आणि त्यानंतर त्याचे आचरण कर. तू माझ्यात निवास करशील, अविनाशी पद प्राप्त करशील आणि शाश्वत जीवन, शाश्वत शांती आणि समृद्धि मिळवशील.

गीता मनुस्मृति आहे आणि श्रीकृष्णाच्या मते दुसरे कोणते ही शास्त्र नाही, दुसरी कोणतीही स्मृति नाही तर गीता हेच धर्मशास्त्र आहे. समाजात

प्रचारात असणाऱ्या वेगवेगळ्या स्मृति ह्या गीता विस्मृतीत गेल्याचे दुष्परिणाम आहेत. कितीतरी राजांच्या कृपाछत्राखाली लिहिल्या गेलेल्या ह्या स्मृति समाजातील उच्च नीचतेच्या भीती उभारण्यासाठी व त्या टिकवून ठेवण्यासाठी चांगल्याच उपयोगी पडतात. मनुच्या नावावर प्रचार करण्यात येणाऱ्या अथवा सांगितलेल्या मनुस्मृतिमध्ये मनुच्या काळातील वातावरणाचे चित्रण नाही. मूळ अस्सल मनुस्मृति गीता फक्त एका परमात्म्यालाच सत्य मानते, आणि त्यातच जगाचा विलय दर्शविते. परंतु आज प्रचारात असणाऱ्या जवळ जवळ १६४ स्मृति परमात्म्याचे नाव सुद्धा घेत नाहीत, की परमात्म्याच्या प्राप्तीच्या मार्गावर प्राकाशझोतही टाकीत नाहीत. त्या फक्त स्वर्गातील स्थान पक्के करण्यापुरत्या मर्यादित राहतात आणि जे 'न अस्ति' म्हणजे मुळातच नाही आहे, त्यालाच प्रोत्साहन देतात.

महापुरुष- महापुरुष बाह्य तसेच आंतरिक, व्यावहारिक, तसेच अध्यात्मिक लोकरीती आणि यथार्थ वेदरीती दोन्हीची जानकारी ठेवतो. हेच कारण आहे की, समस्त समाजाला महापुरुषांनी राहणीची पद्धत दाखविली आणि एक मर्यादित व्यवस्था दिली. वसिष्ठ, शुक्राचार्य, स्वयं योगेश्वर श्रीकृष्ण, महात्मा बुद्ध, मूसा, इसा, मुहम्मद, रामदास, दयानंद, गुरू गोविंदसिंह इत्यादी हजारो महापुरुषांनी असे केले. परंतु या व्यवस्था तत्कालीन समयानुसार असतात. पीडित समाजाला भौतिक वस्तू प्रदान करणे यथार्थ नाही. भौतिक अडचणी, कोंडी क्षणिक असतात. शाश्वत नसतात. म्हणून त्यांचे निराकरण पण त्या समयपुरतेच होते. त्याला चिरंतन व्यवस्थेच्या रूपात ग्रहण करता येत नाही.

व्यवस्था लावणारे- सामाजिक विकृतींना महापुरुष सोडवतात, त्यांचे निराकरण करतात. जर त्यांचे निराकरण झाले नाही तर ज्ञान, वैराग्यजनीत परम साधन कोण ऐकेल? मनुष्य ज्या वातावरणात फसला आहे त्याला तेथून हटवून यथार्थरूप जाणण्याच्या स्थितीत आणण्यासाठी अनेक प्रलोभने दिली जातात. त्या दृष्टीने महापुरुष ज्या शब्दांचा प्रयोग करतात, काही व्यवस्था देतात, तो धर्म नाही. त्यामुळे शे-दोनशे वर्षे चालेल अशी व्यवस्था मिळते. चार-सहाशे वर्षांसाठी उदाहरण बनते व हजार दोन हजार वर्षांत तो सामाजिक

आविष्कार नवीन परिस्थितीबरोबर निष्प्राण होऊन जातो. गुरु गोविंदसिंहाच्या सामाजिक व्यवस्थेमध्ये शस्त्र अनिवार्य होते. आता त्या तलवारीचे औचित्य आहे का? येशू गाढवावर बसत (मत्ती २१) असत. गाढवासंबंधी त्यांनी दिलेली व्यवस्था आज उपयोगी आहे का? त्यांनी सांगितले कोणाचे गाढव चोरू नका. आज गाढव कोण पाळते? या प्रकारे योगेश्वर श्रीकृष्णाने त्या वेळच्या समाजाला सम्यक व्यवस्थित केले. त्याचा उल्लेख महाभारत, भागवत इत्यादी ग्रंथांमध्ये आहे. त्याबरोबर या ग्रंथात त्यांनी यथार्थाचेही 'येथे-तेथे' असे चित्रण केले आहे. परम-कल्याणकारी साधना आणि भौतिक व्यवस्थांच्या निर्देशाला एकामध्ये मिसळण्याने समाज तत्त्व निर्णायक क्रमाला पूर्णपणे समजू शकत नाही. भौतिक व्यवस्थांना तो जसेच्या तसेच नव्हे तर वाढवून फुगवून ग्रहण करतो कारण की, ते भौतिक आहे; महापुरुषाने सांगितले असे सांगून या व्यवस्थांसाठी महापुरुषांची ग्वाही पण देतात. महापुरुषाच्या वास्तविक क्रियेला मोडून तोडून त्याला भ्रामक बनवतात. वेद, रामायण, महाभारत, बायबल, कुराण या सर्वांच्या बाबतीत पूर्वग्रहयुक्त धूसर धारणा मनात शेष आहेत.

गीता सर्व मनुष्यमात्रासाठी- पातंजली इत्यादी अनेक महापुरुषांनी परमश्रेयाच्या यथार्थ विधीला सामाजिक व्यवस्थेपासून हटवून वेगळे, स्वतंत्र प्रस्तुत केले. योगेश्वर श्रीकृष्णानेही हे वेगळे करणे कल्याणकारी समजले. उत्तम अधिकारी योग्यता असणाऱ्या बाबतीतच त्यांनी तसे व्यक्त केले. श्रीकृष्णाने वेळो वेळी सांगितले की, तुझ्या, अतिशय प्रेम असणाऱ्या भक्ताच्या हिताच्या इच्छेने सांगतो. हे अति गुप्त रहस्य आहे. शेवटी त्यांनी सांगितले, जर भक्त नसाल तर प्रतीक्षा करा. त्याला त्या मार्गावर आणा. नंतर त्याच्यासाठीच सांगा. हेच मनुष्यमात्रासाठी यथार्थ कल्याणाचे एकमात्र साधन आहे. त्याचेच नाम श्रीकृष्णोक्त गीता आहे.

प्रस्तुत भाष्य- योगेश्वर श्रीकृष्णाच्या आशयाला जसेच्या तसे व्यक्त केलेल्या प्रस्तुत टीकेचे नाव 'यथार्थ गीता' आहे. गीता स्वतंत्रपणे पूर्व साधन ग्रंथ आहे. संपूर्ण गीतेमध्ये संदेहाचे एकही स्थळ नाही. जेथे कोणाला

संदेह असेल तो बौद्धिक स्तरावर जाणता येत नाही, म्हणून तो प्रतीत होतो. म्हणून कोणाला काही समजले नाही तर कोणा तत्त्वदर्शी महापुरुषाच्या सान्निध्यात ते समजून घेण्याचा प्रयत्न करा.

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सर्वथा।

उपदेक्ष्यन्ते ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः॥

ओम शान्तिः। शान्तिः॥ शान्तिः॥॥

निवेदन

'यथार्थ गीता' योगेश्वर श्रीकृष्णाची परम पवित्र वाणी आहे. यात आपल्या हृदयात राहिलेल्या परमात्म्याच्या प्राप्तीच्या पद्धतीचे व प्राप्तीच्या नंतरचे केले गेलेले चित्रण आहे. अवहेलनेच्या दृष्टीने या वाणीचा उपयोग वर्ज्य आहे. नाहीतर आम्ही आमच्या लक्ष्याच्या ज्ञानापासून वंचित राहू. या गीताभाष्याचे श्रद्धापूर्वक अध्ययन करण्याने मनुष्य कल्याणकारी साधनाने समृद्ध होईल आणि जो या भाष्याचे यत्किंचितपण ग्रहण करेल, त्याला परमश्रेय प्राप्त होईल. कारण या ईश्वरीय मार्गावर आरंभाचा कधी नाश होत नाही.

– स्वामी अङ्गदानंद

ध्वनिफीत निर्मितीचा हेतू ओडियो कॅसेट रेकॉर्डिंगचा हेतू

- (१) केवळ एका परमेश्वरावर असीम श्रद्धा आणि संपूर्ण समर्पणाचा संदेश देणारी गीता सर्वांना पवित्र व शुद्ध करण्यासाठी आमंत्रण देत आहे. जगाच्या पाठीवर कुठेही राहणाऱ्या श्रीमंत अथवा गरीब, कुलीन अथवा आदिवासी, पुण्यात्मा किंवा पापी, स्त्री अथवा पुरुष, सदाचारी किंवा दुराचारी सर्वांना तिच्यात प्रवेश आहे. विशेषतः गीता पापी लोकांना त्यांच्या उद्धाराचा सुगम असा मार्ग दाखवते. पुण्यवान लोक तर तिची उजळणी करीत असतातच. अशा या अद्वितीय गीतेवरील अद्वितीय भाष्य करणाऱ्या 'यथार्थ गीते' च्या कॅसेटचे प्रसारण प्रस्तुत करीत आहोत.
- (२) शास्त्राची रचना दोन दृष्टींनी केली जाते. एक तर सामाजिक व्यवस्था व संस्कृती कायम टिकवण्याच्या दृष्टीने, की ज्यामुळे लोक पूर्वजांच्या पदचिन्हांचे म्हणजेच परंपरेचे अनुकरण करू शकतील व दुसरी ही की, ज्यायोगे ते शाश्वत शांती प्राप्त करू शकतील. रामचरित मानस, बायबल, कुरान इत्यादींमध्ये दोन्ही दृष्टिकोणांचा समावेश आहे. त्यात भौतिक दृष्टिकोन मुख्य असल्यामुळे मनुष्य समाजोपयोगी व्यवस्था टिकवण्याचा प्रयत्न करीत असतो, तर आध्यात्मिक सूक्तांकडे, मंत्रांकडेही तो सामाजिक व्यवस्थेच्या संदर्भात म्हणतो की, शास्त्रामध्ये असे लिहिले आहे. त्यामुळे दोन्ही दृष्टिकोनांसाठी वेदव्यासांनी महाभारत हा ग्रंथ लिहिला असूनही आध्यात्मिक क्रियांचे संकलन गीतेच्या रूपाने वेगळे केले आहे की, ज्यामुळे लोक या

मूळ कल्याण मार्गामध्ये भ्रंतीचे, संभ्रमाचे मिश्रण करू शकणार नाहीत. त्या आध्यात्मिक मूल्यांसह येथे गीतेचा दिव्य संदेश प्रस्तुत करीत आहोत.

- (३) गीता हा एखादी विशेष व्यक्ती, जात, वर्ग, पंथ, देशकाल किंवा एखाद्या संप्रदायाचा ग्रंथ नाही. उलट गीता म्हणजे सार्वलौकिक तसेच सर्वकालिक असे धर्मशास्त्र आहे व तो प्रत्येक देश, प्रत्येक जात तसेच कोणत्याही वयाच्या स्त्रीपुरुषांसाठी अत्यंत उपयुक्त आहे. खरोखर ही गीता म्हणजे समस्त मानव जातीचे धर्मशास्त्र आहे आणि अभिमानाची गोष्ट म्हणजे गीता हे आपले धर्मशास्त्र आहे, आपला धार्मिक ग्रंथ आहे.
- (४) पूज्य भगवान महावीर, तथागत भगवान बुद्ध ज्ञानी असूनही लोकभाषेत ते गीतेचे संदेशवाहक आहेत. 'आत्मा सत्य आहे आणि संपूर्ण संयमाने आत्मस्थिती प्राप्त करणे' हा गीतेचाच विचार आहे. बुद्धाने या स्थितीलाच सर्वज्ञ तसेच अविनाशी पद असे संबोधून गीतेच्या विचारालाच पुष्टी दिली आहे. इतकेच नव्हे तर अखिल विश्वातील धार्मिक ग्रंथांमध्ये जे सार सांगितले आहे- उदा. ईश्वर, प्रार्थना, पश्चाताप, तप इत्यादी हा सर्व गीतेचाच उपदेश आहे. तोच दिव्य उपदेश श्री अङ्गदानंद स्वामींच्या मूखातून 'यथार्थ गीतेमध्ये प्रकट झाला आहे' व तो मानवमात्राचा मुक्तीचा दिव्य संदेश कॅसेटच्या रूपाने आम्ही प्रस्तुत करीत आहोत.
- (५) भारतातील लोकग्रंथामध्ये सुकरातच्या शिष्यपरंपरेचे प्रमुख पंडित अरस्तू याने आपला शिष्य सिकंदर याला गीताजाणकार ज्ञानी गुरू आणण्याचा आदेश दिला होता. गीतेमधील एकेश्वरवादाचा विश्वातील विविध भाषेत मूसा, ईसा तसेच सूफी महात्म्यांनी प्रसार केला. विविध भाषा असल्याने वेगवेगळे तत्त्व वाटले तरी सिद्धांत गीतेचाच आहे व म्हणून गीता सर्व मानवमात्रांचे अतर्क्य असे धर्मशास्त्र आहे. गीतेतील आशय 'यथार्थ गीतेच्या रूपाने प्रस्तुत करून स्वामी अङ्गदानंद महाराजांनी मानवाला अमूल्य असे भांडार दिले आहे, जे श्री जीतेनभाई यांच्या सौजन्यांमुळे कॅसेटच्या रूपाने प्रस्तुत होत

आहे. गीतेच्या दहा हजार अनुवादांमध्ये अत्यंत दैदीप्यमान अशा या भाष्याचा स्वाद घेऊन आपणही परमश्रेयाचे साधक बना.

- (६) जगातील सर्व धर्म गीतेतील उपदेशांचेच प्रतिनिधित्व करीत आहेत. श्री-अङ्गदानंद महाराजांच्या मुखातून गीतेवरील भाष्य 'यथार्थ गीता' ऐकून जैन कुलोत्पन्न श्री. जीतेनभाई यांनी महाराजांच्या उपदेशाचा कॅसेटद्वारा प्रसार करण्याचे व्रत घेतले कारण भगवान महावीर, भगवान गौतम बुद्ध, गुरू नानक, कबीर इत्यादी महात्मांच्या सिद्धांतांची उच्चतम अभिव्यक्ती म्हणजे गीता आहे. गीतेवरील दिव्य भाष्याची ही कॅसेट आपल्या सर्वांच्या आत्मदर्शनार्थ प्रस्तुत करीत आहोत.
- (७) गीतेच्या निर्मितीनंतर दोन हजार वर्षांपर्यंत धर्माच्या नांवावर कोणतेच संप्रदाय निर्माण झाले नाहीत व म्हणूनच गीता धर्ममुक्त आहे. त्या वेळी विश्वातील ज्ञानी जनांत एकच शास्त्र गाजत होते व ते म्हणजे उपनिषद सार भगवद् गीता हे होय. मोक्ष आणि समृद्धीचा स्रोत म्हणजे गीता होय. कोणतेही शास्त्र वाचण्यापेक्षा श्रवण करणे अधिक लाभदायक आहे कारण कदाचित शुद्ध उच्चारणामध्ये एकाग्रता भंग पावत असते. यासाठी यथार्थ गीतेचा हा सोप्या व सरळ भाषेत केलेला अनुवाद कॅसेटच्या रूपाने आपल्या सेवेसाठी प्रस्तुत करीत आहोत. या कॅसेटच्या श्रवणाने लहान मुलांमध्ये, आजूबाजूच्या लोकांमध्ये परमात्म्याच्या शुभ संस्कारांचा संचार होईल आणि आपल्या अंगणातील वायुमंडल देखील तपोभूमीप्रमाणे सुरभित होईल.
- (८) ज्या घरात प्रभूचे नाव घेतले जात नाही ते घर स्मशानवत् असते. आज मनुष्य कामात इतका व्यस्त असतो की इच्छा असूनही तो भगवंताच्या आराधनेसाठी वेळ काढू शकत नाही. अशा स्थितीत गीतेचा दिव्य संदेश श्रवण केला गेला तर परमश्रेय व समृद्धीच्या संस्कारांचे बीजारोपण झाल्याशिवाय राहणार नाही. या कॅसेटच्या रूपाने दिवसभर त्या प्रभूचे स्मरण होत नाहील आणि हीच आराधनेची आधारशिला आहे.

- (९) मुलांनी चांगले संस्कार ग्रहण करावेत असे आपण मुलांना सांगत असतो. परंतु चांगले संस्कार याचा अर्थ लोक वेगळाच घेतात. त्यांच्या दृष्टीने पोटापाण्यासाठी भाजी भाकरी मिळवण्याची अंगात धमक प्राप्त करणे, राहण्यासाठी घर मिळविणे व स्वतःचा आर्थिक विकास करणे म्हणजे चांगले संस्कार होत. ईश्वराकडे कोणाचे लक्षच जात नाही. काहीना तर जवळची पुंजी म्हणजे सर्वस्व वाटते. त्यांना ईश्वराचे नाव घेण्याची आवश्यकता वाटत नाही. परंतु ही पुंजी पार्थिव आहे. इच्छा नसली तरी सर्व वैभव येथेच सोडून जावे लागते. अशा स्थितीत ईश्वराची ओळख किंवा ईश्वराला जाणणे हा एक मात्र दिलासा आहे. हा दिलासा आपल्याला या कॅसेटच्या रूपाने प्राप्त होईल.
- (१०) जगातील धार्मिक मतभेद हे महापुरुषांच्या मागे त्यांच्या अनुयायांमुळे निर्माण झालेले आहेत. महापुरुषांचे एकांत स्थळ कालांतराने तीर्थ, आश्रम, मठ किंवा मंदिराचे रूप घेते आणि मग त्या ठिकाणी उपजीविकेच्या साधनांपासून उपभोगापर्यंतची सर्व साधने जमवली जातात. त्या महापुरुषाची कालांतराने गादीही बनवली जाते. परंतु केवळ गादीवर बसल्याने कोणी महापुरुष बनत नाही. महापुरुष हा प्रत्यक्षदर्शी असतो व धर्म नेहमी त्याच्या क्षेत्रातील वस्तू असतो. गीता म्हणजे अशाच महापुरुषाची योगेश्वर श्रीकृष्णांची दिव्य वाणी आहे. त्यांनी सांगितलेल्या चिरंतन सत्य आपल्यासाठी या कॅसेटच्या रूपाने प्रस्तुत करित आहोत.